

Keywords: legal culture, sense of justice of students, legal socialization, legal education, legal education, legal training, students, efficiency of legal education.

*Клименко Л. С.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова*

ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ СУДОЧИНСТВА ТА ДІЛОВОДСТВА УКРАЇНИ

У статті розглядається комплекс теоретичних і практичних проблем, пов'язаних з питанням державної мови судочинства та діловодства України. Досліджуються проблеми законодавчого визначення мови здійснення судочинства; проведено цілісний, комплексний та системний аналіз розвитку та функціонування принципу державної мови судочинства, діловодства. Обґрунтовано комплекс пропозицій щодо вдосконалення норм, які регулюють використання мови у судовому процесі та документації.

Ключові слова: державна мова судочинства, державна мова, діловодство, правовий статус перекладача, права учасників процесу.

Одним із важливих питань державної політики при здійсненні судочинства є питання мови, оскільки воно має не тільки правове, але і політичне та соціальне значення. Нормативно – правове визначення мови тісно пов'язане з такими питаннями як національний та державний розвиток, дотримання прав національних меншин, а також права будь-якої людини щодо доступності і зрозумілості для неї системи правосуддя.

Саме чітке визначення такого поняття як мова здійснення (провадження) судочинства у законодавстві має вагоме значення для всебічного, повного, об'єктивного дослідження усіх обставин справи, пошуку істини, забезпечення прав та законних інтересів учасників цивільного, господарського, кримінального, адміністративного процесу та реалізації гласності правосуддя. Проблематика законодавчого визначення та реалізації державної мовної політики у галузі судочинства на сьогодні актуалізована необхідністю вдосконалення чинного законодавства, гармонізації вітчизняного права з правом Європейських співтовариств, а також імплементації міжнародно-правових норм в галузі захисту прав і свобод людини, зміни пріоритетів судочинства України.

Актуальність і доцільність дослідження вищезазначеного питання зумовлена динамічним розвитком нашого суспільства, суттєвими змінами в законодавстві України, що тим самим потребує нового бачення стосовно нормативно-правового закріплення державної мови судочинства. Тому виходячи з умов соціально-політичного та демографічного розвитку України, ми здійснили спробу провести загальний аналіз реалізації вищезазначеного принципу.

Законодавче регулювання мовної політики у сфері судочинства здійснюється на основі таких законів України: Конституції України, “Про мови в Українській РСР”, “Про судоустрій і статус суддів”, “Про Вищу раду юстиції”, “Про Уповноваженого

Верховної Ради України з прав людини”, Цивільним, Господарським, Кримінально-процесуальним кодексами, Кодексом адміністративного судочинства та ін.

Встановлення державної мови судочинства впливає з принципів Загальної декларації прав людини, Декларації про державний суверенітет України, вона затверджує пріоритет загальнолюдських цінностей, так само як і духовних цінностей кожного народу, забезпечує мовний суверенітет кожного народу і кожної особистості незалежно від походження людини, расової і національної приналежності, статі, освіти, ставлення до релігії і місця проживання, її соціального і майнового стану.

Стаття 10 Конституції України проголошує, що державною мовою є українська мова і в Україні встановлено два статуси мов: державна мова – українська і мови національних меншин України [1].

Конституційним судом України у рішенні від 14.12.1999 року у справі про застосування української мови було роз’яснено положення цієї конституційної норми. Зокрема, вказано, що статтю 10 Конституції України слід розуміти таким чином, що українська мова як державна є обов’язковим засобом спілкування на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади (законодавчої, виконавчої і судової) та місцевого самоврядування (мова актів, роботи, діловодства, документації тощо), а також у інших сферах суспільного життя, які визначаються законом [2].

Мова здійснення судочинства – складова державного суверенітету та конституційного ладу і є одним із атрибутів судочинства, який забезпечує встановлений правовий порядок, невід’ємно супроводжує процес реалізації державою її владних повноважень. Тому ч. 1 ст. 12 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” містить імперативну норму, яка визначає, що судочинство і діловодство в судах України провадиться державною мовою [3]. Заміна ж державної на іншу мову при здійсненні судочинства означатиме порушення Конституції України. Таким чином, відповідно до рішення Конституційного Суду органи судової влади при здійсненні правосуддя повинні користуватися виключно державною мовою, тобто українською.

Так, у ст. 18 Закону “Про мови в Українській РСР” зазначено: “Судочинство в Українській РСР здійснюється українською мовою. У випадках, передбачених у частині другій статті 3 цього Закону, судочинство може здійснюватись національною мовою більшості населення тієї чи іншої місцевості, а у випадках, передбачених у частині третій цієї ж статті, – мовою, прийнятною для населення даної місцевості. При розгляді в судах кримінальних і цивільних справ особам, які беруть участь у справі і не володіють мовою судочинства, забезпечується право ознайомлення з матеріалами справи, участь у судових діях через перекладача, право виступати в суді рідною мовою” [4].

Проте, з набуттям чинності Цивільного процесуального кодексу України та Кодексу адміністративного судочинства України ситуація змінилась, оскільки вони уже передбачають ведення судочинства на всій території України державною мовою, тобто українською, а не мовою, прийнятною для населення даної місцевості; національною мовою більшості населення тієї чи іншої місцевості.

Так, Ст. 15. Кодексу адміністративного судочинства України від 06.07.2005

проголошує: “Адміністративне судочинство здійснюється державною мовою. Особи, які беруть участь у справі та не володіють або недостатньо володіють державною мовою, мають право користуватися рідною мовою або мовою, якою вони володіють, а також послугами перекладача в порядку, встановленому цим Кодексом” [5].

Ст. 7 Цивільного процесуального кодексу України від 18.03.2004 зазначає: “Цивільне судочинство здійснюється державною мовою. Особи, які беруть участь у справі і не володіють або недостатньо володіють державною мовою, у порядку, встановленому цим Кодексом, мають право робити заяви, давати пояснення, виступати в суді і заявляти клопотання рідною мовою або мовою, якою вони володіють, користуючись при цьому послугами перекладача в порядку, встановленому цим Кодексом” [6].

На перший погляд, зазначені норми цих двох кодексів є однаковими та нічим не відрізняються, однак, з юридичної точки зору, тут існують певні розбіжності у формулюванні. Так, зі змісту ч. 2 ст. 15 Кодексу адміністративного судочинства України чітко впливає той факт, що крім того, що особи, які не володіють або недостатньо володіють державною мовою, мають право користуватися у суді рідною мовою або мовою, якою вони володіють, ще й крім того послугами перекладача. А ось норма Цивільного процесуального кодексу України, а саме ч. 2 ст. 7 чітко встановлює, що зазначені особи мають право робити заяви, давати пояснення, виступати в суді і заявляти клопотання рідною мовою або мовою, якою вони володіють лише через перекладача. Це нашоєхує на думку, що в адміністративному судочинстві особи, які беруть участь у справі можуть обійтись і без допомоги перекладача.

Дещо інше формулювання принципу державної мови судочинства знаходимо у Кримінально-процесуальному кодексі України. Так, відповідно до ст. 19: “Судочинство провадиться українською мовою або мовою більшості населення даної місцевості. Особам, що беруть участь у справі і не володіють мовою, якою провадиться судочинство, забезпечується право робити заяви, давати показання, заявляти клопотання, знайомитися з усіма матеріалами справи, виступати в суді рідною мовою і користуватися послугами перекладача в порядку, встановленому цим Кодексом” [7].

Суттєво відрізняється і формулювання ст. 3 Господарського процесуального кодексу України від 06.11.1991 року у якій сказано: “Мова судочинства визначається статтею 21 Закону України “Про мови в Українській РСР” [8].

Напротивагу ЦПКУ та КАСУ два останніх вищезазначених кодекси, посилаючись на Закон України “Про мови в Українській РСР” вживають словосполучення “мова більшості населення тієї чи іншої місцевості”. Але тут доречно зазначити, що дана дефініція потребує щонайменш більш чіткого законодавчого визначення, а, на нашу думку, її потрібно взагалі вилучити, оскільки уже майже п'ятнадцять років як діє Конституція України, яка не передбачає можливості здійснювати судочинство мовою більшості населення даної місцевості. Та крім цього, за змістом принципу державної мови судочинства навряд чи буде правильно провадити судочинство тільки мовою більшості місцевого населення, якщо ця більшість у порівнянні до корінної нації незначна.

Тому, на нашу думку, досить складно встановити якісь загальні правила щодо

критеріїв, які б дозволили об'єктивно визначати мову більшості населення тієї чи іншої місцевості, оскільки неможливо визначити арифметично кількість осіб, які володіють або користуються тією чи іншою мовою даної місцевості. У даному випадку, при визначенні мови більшості населення потрібно було б врахувати безліч факторів, які впливають на мовну ситуацію у даній місцевості (національний склад населення; якою мовою, окрім державної, здійснюється навчання; якою мовою ведеться теле-, радіомовлення тощо).

Термінологічно аморфним є також законодавче визначення “особи, що не володіють або в недостатньому обсязі володіють мовою судочинства (державною мовою)”. Цілком очевидно, що дане словосполучення потребує більш чіткого окреслення, тим паче, що воно не є сталим у законодавстві. Так, Закон “Про мови в Українській РСР”, Кримінально-процесуальний кодекс України обмежується лише такою дефініцією як “особи, що не володіють мовою судочинства” у той час як Кодекс адміністративного судочинства України та Цивільний процесуальний кодекс України вживає таку норму як “особи, що не володіють або в недостатньому обсязі володіють державною мовою”. Тобто коло осіб, які можуть забажати послуг перекладача, значно розширюється.

Тут виникає ще одне неузгодження законодавства стосовно використання мови у суді. Оскільки, як випливає з тієї ж ч. 2 ст. 18 Закону “Про мови в Українській РСР”, судочинство може провадитись не тільки державною, тобто українською мовою, а й іншою мовою (мовою більшості населення даної місцевості). Хоча, на нашу думку, використання останнього не відповідає конституційним положенням ст. 10 Конституції України та Рішенню Конституційного Суду України від 14.12.1999 р. (у справі про застосування української мови).

З іншої сторони, потрібно внести ясність у дане законодавче визначення стосовно такого поняття як “володіння державною мовою не в достатньому обсязі”. О. Михайленко подає спробу тлумачення такої норми: “Особу може бути визнано такою, що володіє мовою судочинства, якщо вона взмозі добре розуміти цю мову і вільно спілкуватися нею. Це, передусім, визначає сама особа, наприклад, обвинувачений” [9; 26-27]. У випадках зловживання цим правом автор рекомендує, щоб суддя оцінював рівень володіння мовою судочинства на підставі різних документів: про освіту, про складання іспитів тощо. Одним із виходів з даної ситуації, на думку автора, може стати так зване “експертно-лінгвістичне” визначення кількох рівнів володіння державною мовою.

У зв'язку з цим у законі має бути чітко визначено, що таке “не володіння державною мовою” і що таке “володіння державною мовою не в достатньому обсязі”, які підстави для надання особі перекладача, в яких випадках необхідне оцінювання рівня володіння особою державною мовою.

Такі різні положення норм у провадженні судочинства можна пояснити тим, що у деяких з них (Кримінально-процесуальний та Господарський процесуальний кодекси України) у порівнянні з іншими (Цивільного процесуального кодексу України Кодексу адміністративного судочинства України) прописані застарілі норми, які посилаються на положення Закону “Про мови в Українській РСР”. Тому неоднакове формулювання норм стосовно питання мови здійснення судочинства призводить до правових колізій,

законодавчої плутанини та неоднакового тлумачення даного положення, кінцевою метою якого є ослаблення самого механізму її реалізації.

Не є чітко визначеним і статус перекладача у чинному законодавстві України та формулюється здебільшого як “одна зі сорін судового процесу”. Хоча, напротивагу старій редакції Закону України “Про судоустрій”, ст. 10 проголошувала: “Особи, які не володіють або недостатньо володіють державною мовою мають спілкуватися рідною мовою та послугами перекладача в судовому процесі. У випадках, передбачених процесуальним законом, це право забезпечується державою”, ст. 12 нового Закону України “Про судоустрій і статус суддів” від 07.07.2010 року наголошує: “Використання в судочинстві регіональних мов або мов меншин гарантується державою та забезпечується за рахунок коштів Державного бюджету України” [3]. Таким чином, законодавством тепер чітко встановлено, за чий рахунок буде фінансуватися послуги перекладача, оскільки, як ми можемо побачити, стара редакція тільки в деяких випадках передбачала фінансування цих послуг державою.

З однієї сторони, це положення є конституційним, оскільки забезпечення мовних прав громадян, які беруть участь у розгляді справи – це обов’язок держави у повному обсязі користуватись наданими Конституцією України та процесуальним законодавством правами. Особа повинна розуміти зміст того, що відбувається в процесі, щоб своєчасно реагувати та усунути прогалини чи невідповідності. З іншої, це призведе до чергових невиправданих витрат для фінансування цих заходів.

Однак, крім цього, все одно залишається низка невирішених питань. Однією із них є проблема обсягу перекладу, оскільки сам перекладач в суді повинен володіти не лише загальноживаною лексикою, а й специфічною термінологією. Судочинство – це така сфера, де вимагається висока точність, чіткість, лаконічність формулювань, абсолютної вивіреності кожного слова, його змісту і значення. Інша проблема, - різний робочий мовний режим судів не лише нижчої, а й вищої інстанції внаслідок нечіткого дотримання мовного законодавства: “Мовна проблема полягає не тільки в тому, що подекуди суддя її не знає. Адаже не забувайте, що є й інші органи, які направляють справи до суду. Як бути судді, котрий слухає кримінальну справу, матеріали якої складені російською мовою? Судді заборонено бути перекладачем, бо перекладач – процесуальна особа. І що ми маємо: обвинувальний висновок – російською, вирок – українською, рішення апеляційної інстанції – російською, а Верховного Суду – знову українською. Але ж рішення містить юридичні терміни, які при неточному перекладі мають подвійний зміст. Тому кожний посадовець, в тому числі і суддя, зобов’язаний володіти державною мовою” [10].

Своє розв’язання проблеми застосування перекладу в судах шляхом запровадження на державному рівні офіційної двомовності пропонує экс-голова Верховного Суду України Василь Маляренко. Проаналізувавши сучасне законодавство, автор дійшов висновку, про те, що “не можна мільйони гривень витратити на переклад з української на російську і навпаки, бо це витрати абсурдні, не підкріплені ні здоровим глуздом, ні економічними можливостями” [11; 15].

Однак, ми не погоджуємось з його пропозицією, оскільки у випадку проголошення офіційної двомовності постане необхідність у дублюванні законодавчих актів, різного роду документації обома мовами, що призведе до

неточності перекладу та затягування строків розгляду справ; підвищення організаційно-матеріальних витрат. Окрім того, запровадження двомовного судочинства створить передумови для порушення вимог ч. 2 ст. 124 Конституції України, яка не допускає привілеїв за мовними ознаками. Адже російська мова є мовою однієї з національних меншин України, яка за змістом ч. 2 ст. 24 Конституції повинна мати рівні права з іншими національними меншинами.

Україна вже має досвід перекладу Європейської хартії, яка регулює мовні проблеми. В Україні дана хартія ратифікована під назвою “Європейська хартія регіональних мов або меншин”. Уже всім відомі проблеми, які виникли із застосуванням цієї Хартії в Україні. Національна комісія із зміцнення демократії та утвердження верховенства права на восьмому пленарному засіданні 11 липня 2006 року взяла на себе право ухвалити нову редакцію офіційного перекладу на українську мову цієї Хартії і назвала її “Європейська хартія регіональних або міноритарних мов” [12].

Зі змісту Хартії випливає, що термін “regional or minority languages” був неправильно перекладений українською мовою як “регіональні мови або мови меншин”. Його правильним українським відповідником є – “регіональні або міноритарні мови”, тобто ті мови, якими на даній території розмовляє дуже мала кількість людей і вони є менш поширеними – тому їм загрожує зникнення.

Тому, ст. 1 “в” Хартії, де визначено термін “територія, на якій використовується регіональна або міноритарна мова”, має на увазі не мову певної національної меншини, а мову, яка є засобом спілкування певної кількості осіб.

Отже, як бачимо, що навіть найважливіші офіційні міжнародні документи в Україні перекладаються неякісно, не кажучи вже про вітчизняне законодавство, що навіть не зважає на нову редакцію офіційного перекладу та приймає новий Закон України “Про судоустрій і статус суддів”, знову ж таки, спираючись на Європейську хартію регіональних мов або мов меншин. Зокрема, п. 4 ст. 12 даного закону проголошує: “У судах, поряд з державною, можуть використовуватися регіональні мови або мови меншин відповідно до Закону України “Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин” в порядку, встановленому процесуальним законом”.

Стаття 9 Хартії під час здійснення судочинства зобов’язує судові органи відповідної держави використовувати різні форми захисту використання регіональних мов або мов меншин відповідно до стану розвитку кожної з цих мов і за умови, що їх використання, на думку судді, не перешкоджатиме належному відправленню правосуддя. Ці способи дещо відрізняються в залежності від виду судочинства. У кримінальному процесі таких способів захисту є чотири. Перший – передбачити, щоб суди на клопотання однієї із сторін процесу здійснювали провадження регіональними мовами або мовами меншин. Другий – гарантування обвинуваченій особі права користуватися своєю регіональною мовою або мовою меншин. Третій – передбачити, щоб клопотання і докази у письмовій чи усній формі не розглядалися як неприйнятні, виключно на тій підставі, що вони сформульовані регіональною мовою або мовою меншин. Четвертий – складати, на клопотання, документи, пов’язані із кримінальним судочинством, відповідно до регіональних мов або мов меншин.

На сьогодні в Україні у всіх судових процесах застосовується лише один

спосіб захисту регіональних мов або мов меншин а саме: передбачити, щоб клопотання і докази у письмовій чи усній формі не розглядалися як неприйнятні, виключно на тій підставі, що вони сформульовані регіональною мовою або мовою меншин. Якщо буде внесено зміни до Закону України “Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин”, і будуть можливими всі способи захисту, то суди на вимогу хоча б однієї із сторін процесу будуть змушені здійснювати судочинство регіональною мовою або мовою меншин.

Таким чином, як ми бачимо, досить проблемним є питання використання мови у здійсненні судочинства, яке полягає в неузгодженості та неточності в законодавстві України, що призводить до численних колізій у даній сфері. У сучасних умовах активізації міграційних процесів значна перевага у визначенні мовного питання у галузі правосуддя повинна надаватися захисту прав людини шляхом досягнення взаємного компромісу. Однак, якщо допустити використання у правосудді будь-яких мов без обмеження, то це може призвести до суттєвих ускладнень не лише у галузі судочинства, а й у всій правовій системі держави. Тому послідовне вирішення в законодавстві питання про мову судочинства, його узгодженості та приведення у гармонізацію з міжнародними нормативно-правовими актами, що ратифіковані Україною забезпечить реалізацію цього положення в практиці діяльності суду. А суворе дотримання при провадженні справ вимог, що витікають із принципу державної мови судочинства, є важливим в правовому, політичному і соціальному аспектах.

Використані джерела:

1. Конституція України
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови) від 14.12.1999 року // Офіційний вісник України. – 2000. – № 4.
3. Закон України “Про судоустрій і статус суддів” // Голос України. – 2010. – № 142.
4. Закон УРСР “Про мови в Українській РСР” від 28 жовтня 1989 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1989. – № 45 (Додаток).
5. Кодекс Адміністративного Судочинства України від 06.07.2005 // Урядовий кур’єр. – 2005. – № 153.
6. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 16.
7. Кримінальний кодекс. Кримінально-процесуальний кодекс України. Постанови Пленуму Верховного Суду України із загальних питань судової діяльності та в кримінальних справах. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 717 с.
8. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 // Відомості Верховної Ради України. – 1992 р. – № 6.
9. Михайленко О. Про засаду провадження кримінального судочинства українською мовою // Юридична Україна. – 2003. – № 6. – С. 24-28.
10. Чимний Р. Микола Шелест: “Людина, яка йде на посаду судді, має бути готова до тиску на неї” // Закон і Бізнес. – № 41 (717). – 8-14 жовтня 2005 р. // <http://www.vtu.gov.ua/index.php?u.prsu,08102005a>.
11. Маляренко В. Про мову судочинства в Україні // Політика і Час. – 2007. – № 5. – С. 11-19.
12. “Європейська хартія регіональних або міноритарних мов” від 11 липня 2006 року (офіційний переклад на українську мову, ухвалений на восьмому пленарному засіданні Національної комісії зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права) // <http://www.minjust.gov.ua/0/7805>

Клименко Л. С. Законодательное регулирование языковой политики в сфере судопроизводства и делопроизводства Украины.

В статье рассматривается комплекс теоретических и практических проблем, связанных с вопросом государственного языка судопроизводства и делопроизводства Украины. Исследуются проблемы законодательного определения языка осуществления судопроизводства; проведен целостный, комплексный и системный анализ развития и функционирования принципа государственного языка судопроизводства, а также делопроизводства. Обоснован комплекс предложений по совершенствованию норм, регулирующих использование языка в судебном процессе и документации.

Ключевые слова: государственный язык судопроизводства, государственный язык, делопроизводство, правовой статус переводчика, права участников процесса.

Klymenko L. S. Legislative regulation of language policy in legal proceedings and clerical correspondence of Ukraine.

The article deals with theoretical and practical issues related to the issue of state language of court proceedings and its documentation in Ukraine. The problems of legal language determination in the court proceedings are examined; an integral, comprehensive and systemic analysis of the development and functioning of the principle of state language in court proceedings is carrying out. The complex of proposals in order to improve the rules governing the use of language in the lawsuit and in clerical correspondence is substantiated.

Keywords: state language of court proceedings, state language, legal status of an interpreter/translator, rights of judicial proceeding participants'.

Кухтик С. В.

Інститут законодавства Верховної Ради України

ЗОВНІШНІ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ

У статті здійснений аналіз і дана характеристика впливу глобалізації на зовнішні функції держави. Особлива увага приділена показу функції оборони, політичній та екологічній функціям держави.

Ключові слова: зовнішні функції, глобалізація, оборона, політика, екологія.

Держава являє собою складне соціальне утворення, головною метою якого є забезпечення, захист, врегулювання та гарантування (в тому числі – за допомогою права) соціально-групових, суспільних та індивідуальних інтересів. Відповідно держава спрямовує свою діяльність на врегулювання найважливіших сфер суспільного життя. Напрями її діяльності прийнято доцільно визначити функції держави як відносно стабільні основні напрями діяльності держави, що відображають її сутність і соціальне призначення та направлені на реалізацію завдань та досягнення цілей, обумовлених рівнем розвитку держави. Вбачається за необхідне функції держави класифікувати за сферами діяльності (за територіальною спрямованістю) на:

1) переважно внутрішні – тобто такі, які спрямовані на забезпечення внутрішньої політики та здійснення яких не виходить за межі території держави. До таких можна віднести:

– соціальна функція;